

flicten tijdelijk op te lossen en tot een concreet universalisme van normen en regels te komen.

Dat Prins niet serieus de voordelen van bepaalde aspecten van universaliteit bespreekt is des te vreemder, aangezien ze naar aanleiding van de zorgethiek stelt dat "in gevallen waarin *fundamentele* rechten van onbekende anderen worden geschonden, omdat de morele actor de zorg voor haar dierbare naasten belangrijker vindt, het vasthouden aan principes de voorkeur verdient" (p. 56) en dat men zich niet volledig kan onttrekken aan "morele verantwoordelijkheid ten opzichte van onbekenden". (p. 55) Deze erkenning van Prins dat op een basisniveau een universele ethiek van principes, rechten en morele verantwoordelijkheid noodzakelijk is, komt in het geheel niet tot uiting in haar conclusies. Deze omissie resulteert in een te weinig uitgesponnen eindoordeel.

Met haar Foucaultiaanse analyse-kader heeft Prins subliem de ordenende en disciplinerende effecten van de vertogen van Habermas en Noddings beschreven. Ze heeft terecht gesignaleerd dat feministische kritieken zich veelal op de uitsluitingseffecten van vertogen hebben gericht en dat feministen deze effecten op een steeds fundamenteeler niveau localiseren naarmate de vertogen op meer impliciete en verborgen vormen van uitsluiting wijzen. Prins stelt de uiterst belangrijke vraag of insluiting werkelijk veel beter is voor vrouwen dan uitsluiting. De scherpzinnigheid en originaliteit van haar betoog zijn vooral te situeren op die punten waar zij de prijs voor insluiting nagaat. Niettemin stuit haar Foucaultiaanse analyse-kader toch op een grens: het biedt niet het instrumentarium om de verschillende vormen van universaliteit (én particulariteit) schematisch te onderscheiden en deze vervolgens normatief te beoordelen.

De marginale professie

Willem Halffman

Recensie van: Sjaak Koenis, *Tussen marge en professie. Frankfurt en Chicago: twee visies op de praktische rol van sociologen*. Proefschrift. Reeks *Kennis, Openbare Mening, Politiek*. Van Genep, Amsterdam 1991.

Lange tijd werd de sociologie geplaagd door hevige maar vaak weinig productieve debatten over de verhouding tussen theorie en maatschappelijke praktijk, debatten waaraan ook sociale filosofen in belangrijke mate deelnamen. De inzet van deze debatten wordt door Sjaak Koenis in zijn proefschrift geanalyseerd in termen van distantie en betrokkenheid. Moeten de sociale wetenschappen afstand bewaren tot de maatschappelijke praktijk of zich er juist in engageren? Voor Koenis is het veel zinvoller om deze zaak van op enige afstand historisch te onderzoeken.

De auteur vertrekt bij de vaststelling dat betrokkenheid en distantie geen stabiele categorieën zijn. In verschillende contexten kregen deze begrippen andere invullingen; hun inhoud bleef steeds omstreden. Waarbij, bij welk publiek wilde men wel of niet betrokken zijn? Hoe werd dit gelegitimeerd en in praktijk gebracht? De principiële debatten over of men als socioloog wel dan niet "betrokken" hoorde te zijn, gingen volgens Koenis voorbij aan de wisselende invullingen van deze termen in specifieke contexten. "Dit betekent dat distantie [en dus ook betrokkenheid WH] alleen op *lokaal* niveau vruchtbaar beschreven kan worden." (p. 40)

De reden waarom men nooit aandacht heeft gehad voor deze lokale contexten, ligt volgens Koenis bij de invloed van

twee modellen van kennis, het "Kennis/Wereld" en het "Kennis/Macht" model. Het Kennis/Wereld model gaat uit van de reflectie van objecten in de wereld in (wetenschappelijke) kennis en worstelt met het epistemologische discontinuüm tussen beide. De centrale vraag is of uitspraken over de wereld waar of niet waar zijn, de oplossing wordt gezocht bij min of meer totale distantie. Het Kennis/Macht model stelt dat elke vorm van kennis ook een ingrijpen in de wereld is, waardoor kennis een vorm van machtsuitoefening is. Betrokken op wetenschap, vraagt dit model zich niet af hoe zij de wereld kan reflecteren, maar wel hoe wetenschap haar pretenties van "objectieve reflectie" kan verkopen, waardoor afstandelijkheid een louter ideologisch mistgordijn wordt. Koenis' centrale stelling is dat beide modellen te kort schieten, omdat ze te weinig aandacht hebben voor de politieke en culturele context, waarin precies distantie en betrokkenheid hun specifieke betekenis krijgen. Door wel een contextuele analyse te maken, zouden we de vallen van beide modellen kunnen vermijden. De vraag is echter of Koenis dit theoretisch erg interessante en uitdagende punt ook in zijn empirisch onderzoek heeft kunnen waar maken. Met name de "contextuele analyse" is onderontwikkeld en blijft vaak steken in eerder schetsmatige verwijzingen.

Zoals we leren uit de titel heeft Koenis voor dit project twee sociologische scholen gekozen, "Frankfurt en Chicago". De Frantfurters gaat hij in de eerste fase te lijf door Horkheimer te contrasteren met enkele tegenstanders. Voor Lukács verschafte alleen het proletariaat een positie van waaruit ware kennis mogelijk was, in de eenheid van theorie en praktijk, wat een totale betrokkenheid van de intellectueel vereiste. Daar lijnrecht tegenover stonden enerzijds de logisch-positivisten van de Wiener Kreis, die met hun formele garanties voor theoretische rationaliteit volgens Horkheimer elk

contact met de praktijk verloren, en anderzijds de fenomenologen, die voor hem helemaal geen garanties voor wetenschappelijkheid meer te bieden hadden. Daarmee zette Horkheimer zich af tegen twee polen, met aan het ene uiterste de proletarische partij-wetenschap en aan het andere uiterste de distantie van de academische vakwetenschappen. Laverend tussen beide extremen, verdedigde Horkheimer een samenwerkingsverband tussen vakwetenschappelijk onderzoek en dialectische filosofie, om te komen tot emancipatie door bewustwording, via zowel een kritische afstandelijkheid als een geëngageerde inzet. Koenis stelt in dit programma een spanning vast tussen gedistantieerde en betrokken elementen die onhoudbaar bleek, een "tijdbom" die pas aan het eind van de jaren dertig "tot ontploffing komt". (p. 61)

We volgen deze ontwikkeling door het verhaal van de emigratie van Horkheimer en de zijnen naar de Verenigde Staten en de verwerking van de Aufhebung van het kapitalisme die maar niet plaats greep. Het wetenschappelijke werk, bijvoorbeeld *The Authoritarian Personality*, kwam geleidelijk aan dichterbij de Amerikaanse empirisch georiënteerde methodologie. Het ging daarmee steeds meer lijken op het soort afstandelijke wetenschap dat vanuit de betrokken filosofische kritiek zwaar onder vuur werd genomen. Koenis geeft "het krachtenveld" rond het tot stand komen van deze studie in enig detail weer. (p. 96 e.v.) Daarmee wordt het één van de schaarse punten in het boek waar de context tot zijn recht komt, door een institutionele analyse die verder gaat dan verwijzen naar "een klimaat".

Koenis geeft aan dat er in de Amerikaanse context enerzijds een verzelfstandiging van het wetenschappelijk onderzoek optrad en anderzijds tegelijk een geschiedfilosofische radicalisering plaats greep, met de globale kritiek op de Verlichting van de *Dialektik der Aufklärung*. Vooral op de geschiedfilosofische ver-

schuivingen wordt in het derde hoofdstuk dieper ingegaan, waarna Koenis tot een vrij radicale conclusie komt: "Het dialectische vocabulaire laat blijkbaar geen andere opties toe dan totale betrokkenheid, waarbij intellectuelen zich helemaal identificeren met het proletariaat, of totale distantie, waarbij intellectuelen zich (..) buiten de geschiedenis plaatsen." (p. 87)

De paradox in de geschiedenis van Horkheimer en de zijnen was dat precies het verguisde en "te gedistantieerde" empirische onderzoek enige aansluiting vond bij de politieke praktijk, waar het "betrokken" politieke programma van de geschiedfilosofie niet in slaagde en waarin het ook geen plaats kon vinden. Uiteindelijk verschijnt de Frankfurter school als een groep vreemdelingen, "marginal men" voor wie geen radicale verandering mogelijk leek, voor wie noch wetenschap noch filosofie een uitweg konden bieden.

De Chicago-school was een groep van sociologen die vanaf de jaren twintig de razensnelle uitbreiding van de stad en de problemen die daarmee geassocieerd werden, actief bestudeerde. Kenmerkend voor de pragmatische opvattingen van deze school was dat voor hen wetenschappelijke feiten pas enige betekenis kregen wanneer deze feiten een rol gingen spelen in het stimuleren van de "social intelligence", een gefundeerde en geëmancipeerde publieke opinie. De sociologen uit Chicago zochten daarmee hun taak in de culturele verlichting: het verspreiden van wetenschappelijke kennis moest een emanciperende democratiseringstendens op gang brengen die het hoofd zou bieden aan de grootstedelijke problemen.

Deze hele benadering was echter gebaseerd op drijfzand: de veronderstelling van een "constitutive community" (Dewey), een gemeenschap volgens een harmonisch model, die in staat moest zijn om via een soort van machtsvrije communicatie tot beslissingen te komen.

Naarmate de jaren dertig en de crisis vorderden, werd duidelijk dat de populistische mythe van de harmonische gemeenschap onhoudbaar was. Ook in de Chicago-school kwam het daarmee tot een breuk, namelijk tussen culturele verlichting en social engineering. Sociologen gingen steeds meer onderzoek doen voor de centrale overheid, gericht op sturing van bovenuit in ondersteuning van het plan-liberalisme onder de New Deal. Aan de culturele verlichting werd door sociologen nog een tijd lang lipdienst bewezen, tot het thema in de vergeethoek raakte.

In tegenstelling tot wat de titel van het proefschrift doet verwachten, breidt Koenis aan dit onderdeel nog een staartje: de erfenis van de Chicago-school wordt verder gevolgd bij het functionalisme in de Amerikaanse sociologie na de Tweede Wereldoorlog. Koenis laat zien hoe de houding van afstandelijkheid verder ontwikkeld werd tot een legitimering van de sociale wetenschappen als onafhankelijke dragers van instrumentele actie en morele consensus, onder de vlag van anti-ideologisch positivisme. Waar de Frankfurters naar het eind steeds meer "marginal men" werden, slaagden de erfgenamen van de Chicago-school er in om uit te groeien tot succesvolle "professional men".

Er zijn dus geen twee cases, maar eigenlijk twee en een halve. De Chicago-school wordt immers nog eens geëvalueerd in termen van het na-oorlogse functionalisme. De Frankfurters krijgen een dergelijke behandeling alleen door hen te volgen naar de USA, wat een valse symmetrie oplevert. Slechts oppervlakkig wordt verwezen naar hun latere populariteit. (p. 221) Het oordeel is dan ook erg negatief: binnen het bestreken tijdsbestek (1930-1950) lijkt het er inderdaad op dat de kritische geschiedtheorie vastliep in onmacht tot politieke praktijk. Door een evaluatie van de Frankfurt-erfenis die meer vergelijkbaar is met die van de Chicago sociologen

(1920-1960), was het beeld er waarschijnlijk heel anders gaan uitzien. De theorieën van de Frankfurters werden later immers wel door de politieke praktijk van allerlei tegenbewegingen opgepikt en in dat licht hebben ze eigenlijk nog veel meer dan de pragmatisten bijgedragen tot wat zij "social intelligence" noemden.

Het laatste hoofdstuk van het boek is veruit het beste en het meest uitdagende. De auteur tracht de verschillende lijnen weer bij elkaar te brengen. Elk van de drie scholen had een verschillende manier om de professionele praktijk aan te vatten, gebaseerd op andere invullingen van distantie en betrokkenheid. Deze praktijken vormden stabiliseringen, waardoor een vergelijking met Kuhnianse paradigma's voor de hand ligt. In tegenstelling tot Kuhns wetenschapsinterne definitie van "normale wetenschap" wordt in deze stabiliseringen de maatschappelijke context betrokken, zodat Koenis spreekt over "normale praktijken". De regels van een paradigma die Kuhn bovenhaalde, wil Koenis verduidelijken via het expliciteren van de "kennispraktische veronderstellingen" die de integratie van theorie en praktijk leiden. Door de context hierbij te betrekken kan hij aangeven welke politieke keuzes wel of niet verdwijnen "achter een scherm van vanzelfsprekendheid". (p. 242) Dat gebeurt bijvoorbeeld waar hij aangeeft dat de sociologen van Chicago ook betrokken waren in lokaal welzijnswerk of samenwerkten met het gemeente-bestuur. Veel informatie daarover krijgen we helaas niet.

Wat er dus eigenlijk gebeurt bij een analyse in termen van distantie en betrokkenheid, is een bepaling van wie en wat er wel of niet stabiel deel uitmaken van een kennispraktijk. Deze invalshoek is ongetwijfeld erg vruchtbaar en biedt duidelijk perspectieven: we komen inderdaad een heel eind verder dan de kenistheoretische modellen van Kennis/Wereld en Kennis/Macht. Via de termen

betrokkenheid en distantie en een analyse van hun contextuele verschuivingen, krijgen we een verfijnder beeld van de verhoudingen tussen theorie en praktijk en de inzetten van de uitzichtloze debatten.

Koenis doet eigenlijk zichzelf onrecht aan als hij stelt dat hij daarmee geen alternatief model naar voren schuift en gaat te ver als hij elk alternatief model afwijst "omdat theorie/praktijk verhoudingen *niet vanuit tweede-orde modellen beschreven kunnen worden*". (p. 244) Dat is namelijk precies wat hij doet, al hebben we, net zoals bij Kuhn, niet langer een a-historisch model van kennis met een universele invulling. De kracht van Koenis' model is precies dat het wel historisch is, dat het ruimte laat voor de manier waarop in specifieke contexten ingevuld wordt wat als kennis geldt en wat als praktijk, wat aanvaard wordt als "feit" en wat daar als "waardeoordeel" buiten geplaatst wordt. Door aan te geven dat we binnen specifieke en historische contexten wel degelijk gestabiliseerde kennispraktijken krijgen, hoeven we niet langer vast te houden aan de universele zekerheid van het Kennis/Wereld model, maar evenmin te vervallen in het universele cynisme van het Kennis/Macht model. Dat geen model noemen, is bijna suggereren dat je neutraal de empirische data waarneemt, waardoor we juist weer bij het Kennis/Wereld model zouden aanbellen. Of: waarom de empirische wending geen panacee kan zijn.

De conceptuele en empirische invulling van Koenis' algemene vraagstelling laten echter te wensen over. Koenis zit op het goede spoor, maar gaat nog lang niet ver genoeg. De teneur van de hele uiteenzetting is toch weer die van de intellectuele geschiedenis, precies waar hij bijvoorbeeld Martin Jay's werk voor bekritiseert. Ook Koenis gaat uitgebreid in op wat de grote kanonnen uit de Frankfurter school schreven en toont een indrukwekkende vertrouwdheid met hun

teksten, maar - in tegenstelling tot Jay - heeft hij juist weinig aandacht voor institutionele en organisatorische informatie. Daarmee blijft de contextuele analyse die hij aankondigde eigenlijk beperkt tot verwijzingen naar "externe factoren, met name het politiek-intellectuele klimaat in Weimar-Duitsland" (p. 88) en tot het contrasteren met de standpunten van opposenten.

De slordige manier waarop met "de context" wordt omgesprongen, vinden we ook terug in de conceptualisering. De integratie tussen distantie en betrokkenheid moet ontrafeld worden via de "kennispraktische veronderstellingen": "al die, meestal impliciete, aannames die sociologen maken met betrekking tot de wijze waarop sociologische inzichten in specifieke contexten worden gebruikt." (p. 41-42) Deze veronderstellingen moeten aangeven hoe distantie en betrokkenheid lokaal een specifieke invulling en integratie hebben gekregen. Vervolgens weet Koenis echter niet eenduidig aan te geven waar we die veronderstellingen dan wel moeten zoeken. Als we ze vinden in de "opvattingen over de verhouding tussen theorie en praktijk" (p. 245), dan is intellectuele geschiedenis inderdaad de aangewezen vorm, want dan vinden we de veronderstellingen in de teksten die de sociologen ons nagelaten hebben. Maar elders lezen we dan weer dat we theorie/praktijk relaties kunnen zichtbaar maken door te kijken naar de fricties tussen kennispraktische veronderstellingen en het feitelijke handelen. (p. 223) En helemaal labyrintisch wordt het wanneer we ontdekken dat deze veronderstellingen "niet alleen in hun hoofd" zitten, "zij zijn als het ware ingeschreven in hun praktijken (..)" (p. 42) Ze worden dan een soort Foucaultiaanse epistemen, wat tot meer aandacht voor de organisatorische en institutionele aspecten van een kennispraktijk zou moeten leiden.

Het hele theoretische project achter het boek gaat echter naar het hart van de

intellectuele actualiteit: de onverdraaglijke tegenstelling tussen het modernistische Verlichtingsoptimisme, hier vertegenwoordigd door het Kennis/Wereld model, en de radicale postmoderne kritiek daarop, met zijn dreigende nihilistische ondertoon, in casu als pure macht. Met *Tussen marge en professie* is nog maar eens aangegeven dat een kennis theoretische invalshoek op dit probleem uiterst productief is.